

УДК 316.658.2:378.4(477)

DOI: 10.30857/2786-5398.2021.4.2

Валентина В. Яценко

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, Україна*

ІСТОРІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню еволюції концепції соціальної відповідальності, в тому числі у сфері вищої освіти. Зокрема, зазначається, що сутність концепції соціальної відповідальності полягає в ідеї, що організації мають прагнути не лише до отримання власного прибутку, а й усвідомлювати наслідки своєї діяльності для суспільства. У цьому контексті корпоративна соціальна відповідальність розглядається як зближення інтересів компанії та суспільства. Особливу увагу приділяється аналізу впливу корпоративної соціальної відповідальності, що пов'язується, насамперед, з етичною та прозорою поведінкою та сприяє сталому розвитку, здоров'ю та благополуччю суспільства, з урахуванням очікувань зацікавлених сторін та дотриманням нормативних актів і відповідних стандартів. Виявлено, що подібно до інших маркетингових факторів, які спочатку стосувалися тільки комерційної сфери, соціальна відповідальність поширилася і на некомерційний сектор, включаючи освіту. Гіпотезою дослідження є твердження про те, що соціальна відповідальність університетів за вплив їх рішень та діяльності на суспільство та навколишнє середовище реалізується за допомогою прозорих та етичних стратегій. Мета дослідження полягає у вивченні історії процесу формування соціальної відповідальності закладів вищої освіти в Україні. Для виконання поставлених завдань використовувався описовий аналіз, а також дослідницький та підтверджуючий факторний аналіз; кількісні дані були зібрані за допомогою анкетування, розробленого на основі вивчення літератури та результатів якісного дослідження. Виявлено взаємозалежність між економічним, природним та соціальним середовищем, зокрема, шляхом створення нових правил для системи вищої освіти в Україні. Визначено історичну послідовність зміни трактувань соціальної відповідальності вищої освіти в Україні, що відображають розуміння складності цього поняття залежно від того, на якому аспекті наголошується – економічному, соціальному чи екологічному. Тому результуючі пріоритети можуть сильно відрізнятися. Підкреслюється надзвичайна важливість внеску соціальної відповідальності у зростання добробуту нації, що асоціюється з якістю та зростаючим впливом системи та установ вищої освіти. Доведено, що імплементація науково обґрунтованої політики та використання кращих практик європейських університетів в конкретній галузі соціальної відповідальності сприятимуть більш глибокому розумінню основних положень соціальної відповідальності, ілюструючи та моделюючи ті цінності, принципи та моделі поведінки, які будуть необхідні в пошуку нових соціально відповідальних рішень проблем людства.

Ключові слова: соціальна відповідальність; університет; вища освіта.

Валентина В. Яценко

*Коммунальное учреждение «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия»
Харьковского областного совета, Украина*

ІСТОРІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАВЕДЕНІЙ ВИЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАЇНІ

Статья посвящена исследованию эволюции концепции социальной ответственности, в том числе в сфере высшего образования. В частности, отмечается, что сущность концепции социальной ответственности состоит в идее, что организации должны

стремиться не только к получению собственной прибыли, но и осознавать последствия своей деятельности для общества. В этом контексте корпоративная социальная ответственность рассматривается как сближение интересов компании и общества. Особое внимание уделяется анализу влияния корпоративной социальной ответственности, что связывается, прежде всего, с нравственным и прозрачным поведением и способствует устойчивому развитию, здоровью и благополучию общества, с учётом ожиданий заинтересованных сторон и соблюдением нормативных актов и соответствующих стандартов. Выявлено, что подобно другим маркетинговым факторам, которые изначально касались только коммерческой сферы, социальная ответственность распространилась и на некоммерческий сектор, включая образование. Гипотезой исследования является утверждение, что социальная ответственность университетов за влияние их решений и деятельности на общество и окружающую среду реализуется с помощью прозрачных и нравственных стратегий. Цель исследования состоит в изучении истории процесса формирования социальной ответственности заведений высшего образования в Украине. Для выполнения поставленных задач использовался описательный анализ, а также исследовательский и подтверждающий факторный анализ; количественные данные были собраны с помощью анкетирования, разработанного на основе изучения литературы и результатов качественного исследования. Выявлена взаимозависимость между экономической, природной и социальной средой, в частности путём создания новых правил для системы высшего образования в Украине. Определена историческая последовательность изменения трактовок социальной ответственности высшего образования в Украине, отражающих понимание сложности этого понятия в зависимости от того, на каком аспекте отмечается – экономическом, социальном или экологическом. Поэтому результаты приоритетов могут сильно отличаться. Подчёркивается чрезвычайная важность вклада социальной ответственности в рост благосостояния нации, который ассоциируется с качеством и растущим влиянием системы и учреждений высшего образования. Доказано, что имплементация научно обоснованной политики и использование лучших практик европейских университетов в конкретной области социальной ответственности будут способствовать более глубокому пониманию основных положений социальной ответственности, иллюстрируя и моделируя те ценности, принципы и модели поведения, которые будут необходимы в поиске новых социально ответственных решений проблем человечества.

Ключевые слова: социальная ответственность; университет; высшее образование.

Valentyna V. Yatsenko

*Municipal establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of the Kharkiv Regional Council, Ukraine*

INSIGHTS INTO THE HISTORY OF DEVELOPING SOCIAL RESPONSIBILITY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE

The article explores the evolution of the social responsibility concept along with discussing its specifics in the area of higher education. In particular, it is noted that the core of social responsibility is the idea that organizations should strive not only to make their own profits but also to be aware of the multiple effects from their activities to society. In this context, corporate social responsibility is viewed as bringing together the interests of the company and society. Particular emphasis is put towards the analysis of the impact of corporate social responsibility which is primarily related to ethical and transparent behavior and promotes sustainable development, health and well-being in society subject to stakeholder expectations and compliance with current regulations and standards. The study reveals that like other marketing factors initially associated

with the commercial settings, social responsibility has expanded to the non-commercial sector, including education. The hypothesis of the study is a statement that social responsibility of universities for their decisions and activities and their impact on society and the environment is being realized through transparent and ethical strategies. The purpose of this study is to trace the history of developing social responsibility in higher education institutions in Ukraine. To attain the research agenda, descriptive analysis, as well as research and confirmatory factor analysis were employed; quantitative data were collected through a questionnaire developed on the basis of a literature review and the qualitative research results. The study has revealed a close correlation between the economic, natural and social environments, in particular, by creating new rules for the higher education system in Ukraine. The findings present a history of interpreting the notion of social responsibility in higher education in Ukraine which reflects the understanding of the complexity and the multifaceted nature of this concept from different perspectives: economic, social or environmental. Therefore, the ultimate priorities can vary greatly. The study asserts that the contribution of social responsibility into the growth of the nation's well-being, associated with the quality and growing effects of the higher education system and its institutions, is of a critical importance. It is argued that the implementation of research-based policies and the use of best practices of European universities in a particular area of social responsibility will facilitate better understanding of the basic principles of social responsibility, illustrating and modeling its values, principles and behaviours needed to find new socially responsible solutions to modern humanity challenges.

Keywords: social responsibility; university; higher education.

Постановка проблеми. Соціальна відповідальність – одне з відносно нових понять у сучасній освіті, яка розуміється як об'єктивна необхідність відповідати за порушення соціальних норм, що виражає характер взаємовідносин окремих суб'єктів з державою, суспільством, будь-якими соціальними групами та стейкхолдерами. Філософське осмислення категорії «соціальна відповідальність» розпочалося досить давно. Ще на початку XVII століття вченими розглядався взаємозв'язок понять «відповідальність» та «обов'язок» у контексті суспільного блага. Природні, цивільні та церковні обов'язки, зумовлені правовою системою, описував Т. Гоббс [1]. І. Кант детермінував «обов'язки чесноти» і «обов'язки права» [2]. Гегель у «Філософії права» вивів відповідність, що «людина такі права які перетворюються у обов'язки» [3].

Аналіз останніх досліджень та невирішена частина проблеми. Традиційно відповідальність університетів за вплив їх стратегічної діяльності на становище суспільства та навколишнього середовища за допомогою прозорих та етичних дій розглядали А. Acquier, J.-P. Grond [4], E. Balemba, T. Bugandwa, B. Akonkwa, N. Mutabazi [5], D. Charles [6]. Соціальна відповідальність як поняття виникло у 1950 році у США, виходячи з етичних та релігійних міркувань, що ведуть до гуманітарних дій (C. Closon, C. Leys [7]). Відповідно до новаторських ідей Боуена у 1953 році, корпоративна соціальна відповідальність – це зближення інтересів компанії та суспільства (M. Battaglia [8]; A. Carroll [9]). Але досі зарубіжними та вітчизняними науковцями недостатньо вивчено витoki виникнення та історична послідовність зародження та формування соціальної відповідальності вищої освіти як в Україні так і в світі.

Метою даного дослідження вивчення історії процесу формування соціальної відповідальності закладів вищої освіти в Україні.

Результати дослідження. Справній поштовх до становлення та розвитку соціальної відповідальності вищої школи в Україні відбувся у 1632 р.

В цей період було об'єднано Київська братська та Лаврська школи, створено Києво-Могилянська колегія. У 1701 році колегія отримала можливість називатися Київською академією, впливовим освітнім та культурним центром в Україні та Європі.

На зорі початку Російської академії наук із двадцяти академіків – тринадцяти були українці, випускниками Києво-Могилянської академії. Саме кияни стояли біля витоків вищої освіти Росії. Київська академія відкрила колегії у Гощі, Вінниці, Кременці, Чернігові (1700), Харкові (1727), Переяславі (1738), у 1862 р. була переведена до Полтави, постійно допомагала цим відкритим освітнім осередкам.

19 травня 1994 р. Указом президента України УКМА був наданий новий статус – Національний університет "Києво-Могилянська академія".

Історія науки та освіти свідчить про традиційно високий рівень соціальної відповідальності української школи. Як приклад доцільно навести такий історичний факт. Значне місце у розвитку освіти, науки та культури на українських землях посідали університети. Одним із найстаріших наукових та культурних центрів України є Львівський університет, якому 20 січня 1661 р. польським королем було надано «статус академії та титул університету» з правом викладання всіх тодішніх університетських дисциплін та присвоєння вчених ступенів. У 1787–1808 роках при університеті функціонував Російський інститут (*Stadium ruthenum*). Інститут мав на меті підготовку освічених священиків з молодих людей, які не володіли латиною. У 1918–1939 роках польський університет мав чотири факультети. Одним із провідних наукових центрів України був Львівський університет, де панували принципи соціальної відповідальності.

Перший на території України був Харківський університет. Він був заснований у 1805 р. з ініціативи відомого вченого, винахідника, освітнього та громадського діяча Василя Каразіна. В 1865 р. в Одесі був заснований Новоросійський університет на базі Рішельєвського ліцею, який з 1933 року отримав назву Одеського університету.

Розвиток та становлення соціальної відповідальності вищої освіти в Україні було безпосередньо пов'язано з політичними змінами, які відбувалися на той період. Зміни йшли за такими основними напрямками:

- доступність вищої освіти (становість – всестановість; гендерний аспект, обмеження за конфесійним принципом);
- ступінь автономії університетів;
- ідеологічний вплив держави на процес навчання та виховання студентів.

Аналіз послідовності становлення соціальної відповідальності у сфері вищої освіти дозволяє, на наш погляд, зробити такі висновки.

По-перше, як і в інших європейських країнах, метою реформ, що проводилися в цій сфері, було розширення кола освічених людей, необхідних для розвитку економіки та ефективного служіння державі та суспільству, що зумовило створення не тільки класичних університетів, а й спеціалізованих закладів вищої освіти для підготовки професіоналів.

По-друге, прагнення досягнення цієї мети визначило такі фундаментальні характеристики української системи, як державний контроль та орієнтація на європейську модель.

По-третє, вища освіта набувала все більшої значущості в очах українського суспільства. Звідси негативна реакція з його боку на будь-які спроби влади обмежити доступ до вищої освіти, позбавивши цим заклади вищої освіти можливості істотно впливати на соціальну мобільність молоді.

По-четверте, незважаючи на те, що заклади вищої освіти представляли собою складову частину контрольованої державою, стандартизованої та централізованої системи, яка прагнула проте досягти компромісу між потребами держави та запитами суспільства,

вони були відкриті для нових ідей на академічному, політичному та соціальному рівнях, що загалом робило їх повністю сумісними із європейською вищою школою.

Загалом в Україні до 1917 року діяло 27 закладів вищої освіти, де навчалося понад 35 тис. студентів. Напередодні війни 1941 року в Україні існували 6 класичних університетів (Київський, Одеський, Харківський, Дніпропетровський, Львівський, Чернівецький). Після війни приєднався Ужгородський державний університет – перший заклад вищої освіти на Закарпатті.

Реорганізація системи вищої освіти відбувалась на нових, демократичних принципах соціальної відповідальності:

- скасування всіх станових, політичних, національних, конфесійних та гендерних обмежень для вступу до закладів вищої освіти;

- надання закладам вищої освіти права самим визначати вимоги, які пред'являються до вступників;

- створення нових закладів вищої освіти – насамперед у тих містах, які вже виявляли в цьому ініціативу, і розширення вже функціонуючих закладів вищої освіти шляхом створення нових факультетів та відділень. Крім того, було висловлено ідею відкриття «університетів нового типу», в яких крім чотирьох традиційних факультетів функціонував би і спеціальний технічний факультет;

- вилучення закладів вищої освіти із ведення піклувальників навчальних округів, надання їм права на самоврядування;

- розширення повноважень закладів вищої освіти як реалізація принципу справжньої автономії вищої школи, зосередження у руках навчально-адміністративної влади;

- децентралізація системи управління вищою школою як природний наслідок надання закладам вищої освіти широкої автономії.

Револьюційні зміни, повна трансформація політичного режиму, його економічної, соціальної та культурно-ідеологічної основи не могли радикально не позначитися на системі вищої освіти. При цьому саме перший етап (з 1918 по 1931 р.) характеризувався кардинальною зміною парадигм у державній освітній політиці: була зроблена спроба позбутися всієї минулої спадщини, повністю замінити «класово чужі» елементи та ідеї, що визначали характер дореволюційної вищої школи.

Основними кроками нової влади стали такі. По-перше, було оголошено про необхідність дати вищу освіту всім охочим.

По-друге, доступ до вищої освіти не пов'язувався з рівнем підготовки майбутніх студентів.

По-третє, величезний потік бажаючих здобути вищу освіту не могли задовольнити заклади вищої освіти, що вже існували.

По-четверте, класовий підхід став домінувати під час відбору як студентів, а й викладачів.

По-п'яте, з 1921 р. було ліквідовано автономію закладів вищої освіти, які з цього моменту потрапили під повний контроль держави. Наркомпрос директивно призначав ректорів, а також підтверджував усі професорські призначення.

Прийнятий статут вищої школи, затверджений радянським урядом у вересні 1921 р., визначив три головні завдання, що стояли перед радянською вищою школою «у зв'язку із соціально-політичними умовами, що змінилися»:

- 1) підготовка кадрів спеціалістів з різних галузей народного господарства та науковців ВНЗ та науково-дослідних установ;

- 2) розвиток науково-дослідної роботи;

3) перетворення вищих навчальних закладів на центри з поширення наукових знань серед народних мас, інтереси яких у всій діяльності закладів вищої освіти мають стати пріоритетними.

Загалом завдання формування через систему вищої освіти нової інтелігенції шляхом використання позитивної дискримінації молодих робітників та селян значною мірою було вирішено. Це дозволило не лише забезпечити (хоча, звичайно, і не повною мірою) приплив необхідних фахівців у народне господарство, а й розраховувати на їхню лояльність до тієї політичної влади, яка надала їм можливість соціального ліфта і, таким чином виконувала функцію соціальної відповідальності.

На наступному етапі (1932–1957) відбувалося закріплення тієї системи вищої освіти, яка у своїй основі і вважатиметься «радянською». Класовий підхід щодо студентів та викладачів поступово змінився меритократичним: тобто ідеологія освіти стала орієнтуватися на здібності та таланти. Школярі отримали можливість вступати до закладів вищої освіти безпосередньо після закінчення 10-го класу, минаючи період роботи на виробництві, ФЗП або робітфак. Прийнята в 1936 р. Конституція декларувала формальну рівність всіх громадян незалежно від класової власності, що знаменувало політику відмови від позитивної дискримінації. Мета вищої освіти, як було визначено в указі 1936 р., полягала вже не в тому, щоб дати просто технічну, професійну освіту, потрібна була і політична, яка мала сприяти формуванню культурних, всебічно освічених людей. У результаті до 1940-х років відбулося повне відновлення університетів.

Загальна структура та ідеологія радянської освіти залишалися незмінними і на наступних етапах. Однак наприкінці 1950-х років були зроблені спроби внести зміни до умов доступу до вищої освіти. Проблема полягала в тому, що школи давали значно більшу кількість випускників, ніж могло бути затребуване закладами вищої освіти та народним господарством. При цьому очевидною була нестача фахівців робітничих кваліфікацій. Тому при вступі до закладів вищої освіти почали надавати перевагу абітурієнтам, які мали 2-річний стаж роботи на виробництві або відслужили в лавах збройних сил. Крім того, зарахування стало здійснюватися з урахуванням характеристик абітурієнтів, що відображали в тому числі і їхню політичну поведінку. Реформа була спрямована на те, щоб зробити середню школу менш кращою траєкторією професійної кар'єри порівняно з навчанням, пов'язаним із виробництвом. Проте ця реформа була повністю реалізована, т. к. викликала запеклу критику практично всіх залучених до неї сторін: заклади вищої освіти отримували менш підготовлених абітурієнтів, які витратили час на професійне навчання; школам було важко забезпечити виробничою практикою всіх учнів; учні не хотіли поєднувати шкільне навчання з виробничим навчанням. Водночас соціологи підраховали, що лише 11% випускників, які здобули робочу спеціальність у школі, працювали потім за цією професією, а економісти вказали на непомірні витрати державного бюджету на професійну освіту підлітків, яку потім не було затребуване. Крім того, необхідно враховувати і культурно-ідеологічну специфіку моменту: дискусії про реформу відбувалися на тлі суспільної ейфорії від найвищих досягнень радянської науки, їхнього світового визнання. Безумовною була в цьому і заслуга системи освіти. Тому згідно з громадською думкою внесення до неї будь-яких суттєвих коректив не було необхідним. В результаті реформа 1958 р. поступово почала згортатися, і вже до 1966 р. більшість її починань були повністю скасовані.

У 50-ті рр. XX ст. в Україні головні центри вищої освіти були міста: Київ, Одеса, Харків, Львів. У 1958 року у цих місцях концентрувалося 70 закладів вищої освіти із 140, а них навчалася 59% від кількості студентів. У Харкові існувало 24 закладів вищої освіти, з них 18 закладів вищої освіти (ЗВО) – у Києві, 16 ЗВО – в Одесі, 12 ЗВО – у Львові.

Після відмови від реформ 1960-х рр. спостерігається все більша розбіжність ідеологічних установок в освіті та фактичних політичних рішень, що виявляється у промовах політиків та законодавчих документах. Вища освіта загалом ставало дедалі більш масовим феноменом, широко доступним всім громадян, відбувається все більше порушень принципів соціальної відповідальності. У той же час, хоча соціальні критерії відбору були скасовані, рівність шансів оберталася нерівністю результатів представленості в освіті різних соціальних груп у зв'язку з їх різним доступом до культурних благ та якісної середньої освіти.

Наступний етап розвитку політики вищої освіти у колишній УРСР, що умовно розпочався в 1970-х рр., характеризувався диверсифікацією системи освіти, виділенням у ній елітних та масових форм. Радянські соціологи наголошували на відтворенні різних «загонів» інтелігенції в системі вищої освіти, фіксуючи той факт, що більшість студентів, які зробили вибір на користь найпрестижніших спеціальностей, були вихідцями з сімей, де батьки мали ту ж професію. Одночасно найменш престижні факультети та спеціальності поповнювалися переважно молодими людьми у складі робітників і селян, т. к. були їм найдоступніші. Самі загони інтелігенції стали виділятися тепер не за соціальним походженням (робітники, селяни, фахівці), а за професійною зайнятістю (лікарі, вчителі, інженери, військові тощо). У пізньорадянському суспільстві диференціюючими чинниками освітніх можливостей стали: професійна приналежність батьків, місце проживання батьків, доход батьків. Тобто, знов відбувалися порушення принципів соціальної відповідальності.

Диференціація освіти була пов'язана не тільки зі спеціальностями, які отримували у закладах вищої освіти, що мали різний престиж, а й місце розташування даних навчальних закладів. Заклад вищої освіти Києва, Харкова, Одеси, мали більшу привабливість для абітурієнтів і тому мали можливість вибирати найбільш «якісних» з них. Все це свідчило про те, що якщо на декларативному рівні проголошувалося рух до безкласового суспільства та соціальної однорідності, що підтверджували дані про зростання участі у вищій освіті всіх верств населення – інтелігенції, робітників та селян, то на практиці його масовізація означала формування системи вищої освіти, як складної сукупності підсистем, орієнтованих на відповідні їм соціально-професійні групи («загони») інтелігенції.

У державній політиці щодо вищої освіти починає домінувати економічна раціональність: у період із 1960 р. по 1980-ті рр. н. реформи вищої освіти здійснюються насамперед у межах пошуків шляхів інтенсифікації економічного зростання. Відповідно акцент робиться на професійну підготовку. Продовжується розширення мережі закладів вищої освіти та збільшення кількості студентів. До середини 1970-х рр., коли було проголошено завершення будівництва розвиненого соціалізму, в країні відчутним стає і наростання проблем, серед яких найсерйознішими видаються такі:

- розрив між наростаючою кількістю випускників і зниженням якості їх підготовки;
- розрив зв'язків між закладами вищої освіти, наукою та виробництвом;
- ізольованість українських закладів вищої освіти від світової системи освіти, в якій на той час вже впевнено лідирували західні університети, задаючи власні стандарти вищої освіти;

надмірна централізація та бюрократизованість управління вищою освітою, яка перешкоджала необхідній в тих умовах гнучкості.

Поступово разом із загальною кризою «розвиненого соціалізму» у самих закладах вищої освіти та суспільстві загалом почало наростати невдоволення зайвою заідеологізованістю вищої освіти, яка призводила до спотворення реальної картини світу.

Спроби провести нову реформу вищої школи під час перебудови провалилися. Радянська система вищої освіти виявилася не пристосованою до виживання за умов відкритості, конкуренції та політичного плюралізму рубежу 1980–1990-х років. Втрата керованості країною, соціально-економічна та ідеологічна кризи, що призвели, зрештою, до

розпаду Радянського Союзу та встановлення нового політичного режиму, не могли не позначитися на вищій освіті, що опинилося в результаті в стані системної кризи [10].

Висновки та пропозиції. Таким чином, короткий аналіз історії становлення та розвитку системи соціальної відповідальності системи у вищій освіті в Україні дозволяє, на наш погляд, виділити такі базові її характеристики, що визначаються сутністю суспільно-політичного ладу, що панував у країні, його ідеологічної складової:

1. Єдина система освіти, яка функціонувала з урахуванням державного планування.
2. Централізація управління усією системою вищої освіти.
3. Низький рівень інституційної автономії.
4. Абсолютне домінування державних закладів вищої освіти (єдиний виняток – духовні академії).
5. Трудова спрямованість навчання (орієнтація потреби народного господарства).
6. Політико-ідеологічний контроль.
7. Особливий акцент на виховну функцію закладів вищої освіти, покликаних забезпечити відтворення політичної лояльності та підтримки держави.
8. У той же час необхідно підкреслити, що, незважаючи на наявність загальних характеристик, протягом усієї історії свого існування українська система вищої освіти зазнавала суттєвих змін, що було безпосередньо пов'язано з політичною історією країни, змінами, що відбувалися у соціальній, культурній, економічній та політичній сфері життя суспільства, що змушували вносити зміни до політики, щодо вищої школи.

References

Література

1. Gobbs, T. (1989). Soch.: v 2 t. [Works: in 2 volumes]. Moscow: Mysl. T. 1. Osnovy filosofii. Chast tretia: O grazhdanine [Vol. 1. Fundamentals of philosophy. Part Three: About the Citizen]. 650 s. [in Russian]. 2. Kant, I. (1965). Soch.: v 6 t. [Works: in 6 volumes]. Moscow. T. 4 (2). Metafizika нравов [Vol. 4 (2). Metaphysics of morals]. 420 p. [in Russian]. 3. Gegel, G. V. F. (1990). Filosofii prava [Philosophy of law]. Moscow: Mysl. 360 p. [in Russian]. 4. Acquier, A., Grond, J.-P. (2005). Aux sources de la responsabilité sociale de l'entreprise: à la (re) découverte d'un ouvrage fondateur, Social responsibilities of Businessman d'Howard. <i>Finance contrôle strategie</i>, 10(2) : 5–35. 5. Balemba, E., Bugandwa, T., Akonkwa, B. M., Mutabazi, N. (2019). Corporate social responsibility and trust: Evidence from the banking sector in Bukavu. <i>Congo Challenge</i>, No. 1 (2), P. 236–264. 6. Charles, D. R. (2005). Universities and Engagement with Cities, Regions and Local Communities. In: <i>Rebalancing the Social and Economic. Learning, Partnership and Place</i>. C. Duke, M. Osborne, B. Wilson (eds.). NIACE. P. 148–150.	1. Гоббс Т. Соч.: в 2 т. М.: Мысль, 1989. Т. 1. Основы философии. Часть третья: О гражданине. 650 с. 2. Кант И. Соч.: в 6 т. М., 1965. Т. 4 (2). Метафизика нравов. 420 с. 3. Гегель Г. В. Ф. Философия права. М.: Мысль, 1990. 360 с. 4. Acquier A., Grond J.-P. Aux sources de la responsabilité sociale de l'entreprise: à la (re) découverte d'un ouvrage fondateur, Social responsibilities of Businessman d'Howard. <i>Finance contrôle strategie</i>. 2005. No. 10(2). P. 5–35. 5. Balemba E., Bugandwa T., Akonkwa B. M., Mutabazi N. Corporate social responsibility and trust: Evidence from the banking sector in Bukavu. <i>Congo Challenge</i>. 2019. No. 1 (2). P. 236–264. 6. Charles D. R. Universities and Engagement with Cities, Regions and Local Communities. In: <i>Rebalancing the Social and Economic. Learning, Partnership and Place</i>. C. Duke, M. Osborne, B. Wilson (eds.). NIACE, 2005. P. 148–150.

7. Closon, C., Leys, C. (2012). Relation entre les perceptions de la responsabilité sociale et l'implication affective et la satisfaction au travail. le role modérateur des attentes. Bruxelles: Université Libre de Bruxelles.
7. Closon C., Leys C. Relation entre les perceptions de la responsabilité sociale et l'implication affective et la satisfaction au travail. le role modérateur des attentes. Bruxelles: Université Libre de Bruxelles, 2012.
8. Battaglia, M. et al. (2014). Corporate Social Responsibility and Competitiveness within SMEs of the Fashion Industry: Evidence from Italy and France. *Sustainability*, No. 6, P. 872–893. doi:10.3390/su6020872.
8. Battaglia M. et al. Corporate Social Responsibility and Competitiveness within SMEs of the Fashion Industry: Evidence from Italy and France. *Sustainability*. 2014. No. 6. P. 872–893. doi:10.3390/su6020872.
9. Carroll, A. (1991). The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders. *Business Horizons*, P. 39–48.
9. Carroll A. The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders. *Business Horizons*. 1991. P. 39–48.
10. Pochtoviuk, A. B. (2013). Profesiino-kvalifikatsiina vidpovidnist yak vektor rozvytku vyshchoi shkoly v interesakh natsionalnoi ekonomiky [Professional qualification compliance as a vector of higher education development in the interests of the national economy]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii "Ekonomika": zbirnyk naukovykh prats = Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Economics": a collection of scientific papers*, Vol. 24, P. 44–48 [in Ukrainian].
10. Почтовіюк А. Б. Професійно-кваліфікаційна відповідність як вектор розвитку вищої школи в інтересах національної економіки. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка": збірник наукових праць*. 2013. Вип. 24. С. 44–48.